

PLANINE, BRDA I BREŽULJCI U RANOSREDNJOVJEKOVNIM HRVATSKIM ISPRAVAMA

MOUNTAINS AND HILLS IN CROATIA'S DOCUMENTS OF THE EARLY MIDDLE AGES

Marin Knezović
Hrastin prilaz 2
HR-10000 Zagreb
marin.knezovic@zg.htnet.hr

Primljeno: 26.05.2010.
Prihvaćeno: 18.10.2010.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC 92(497.5)630.6

Sažetak

Članak se bavi podacima o planinama, brdima i brežuljcima u ranosrednjovjekovnim hrvatskim ispravama. Te podatke nastoji staviti u kontekst stručne literature i suvremenih spoznaja o reljefu hrvatskog priobalja. Premda su podaci o planinama, brdima i brežuljcima u hrvatskim ranosrednjovjekovnim ispravama prilično rijetki razne uzvišice imale su važnu ulogu u životu stanovništva Hrvatske u ranom srednjem vijeku.

Ključne riječi: planina, brdo, brežuljak, rani srednji vijek, Hrvatska, Dalmacija,
Key words: mountain, hill, hillock, Early Middle Ages, Croatia, Dalmatia

Žabama oko lokve - tako je već Herodot opisao stanovnike Sredozemlja. S jedne strane životni im prostor ograničava more, a s druge strane pritišću ih planine koje se u pravilu strmo spuštaju u vodeno prostranstvo. Već površan poznavatelj hrvatske obale u ovom opisu može prepoznati poznatu situaciju. Ova obilježja određuju život stanovnika hrvatske obale Jadrana kako danas tako i u davnoj prošlosti, pa i u ranom srednjem vijeku.

Kako se podaci hrvatskih ranosrednjovjekovnih isprava gotovo u potpunosti odnose na hrvatsko priobalje (bliže ili tek nešto dalje) baviti se brdima, planinama i brežuljcima u hrvatskim ranosrednjovjekovnim ispravama znači baviti se sredozemnim reljefom.

Na osnovu relativno oskudnih podataka iz ranosrednjovjekovnih isprava i stručne literature nastojat ću dati skicu krajolika, posebnu pozornost posvetivši raznim "uzvišenjima", u kojem se kretao stanovnik ranosrednjovjekovne Hrvatske.

O sadržajnim i metodičkim problemima ovakvog pristupa neću ovom prilikom govoriti već upućujem čitatelje na moje već objavljene članke u ovom istom časopisu koji se bave istraživanjem okoliša ranosrednjovjekovne Hrvatske.¹

¹ Marin Knezović, "Voda u hrvatskim ranosrednjovjekovnim ispravama", *Ekonomska i ekohistorija, Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Br. 3, Zagreb - Samobor 2007.(dalje Knezović: "Voda"), 35 - 36.

1. Krajolik i reljef

Ulogu krajolika, a u njemu posebno reljefa, u razvoju ljudskog društva gotovo je nemoguće precijeniti. Reljef i posredno i neposredno utječe na život ljudi i stanje okoliša. On tako određuje i tipove klime, hidrografiju, tla, oblike vegetacije itd.²

Krajolici se ekološki dijele na prirodne (oni su rezultat prirodnog razvoja) i kultivirane (ovi su rezultat ljudske djelatnosti).³ Sredozemni krajolik (kojem pripada i dio hrvatskog područje kojim se ovaj rad bavi) poslije tisuća godina civiliziranog života pripada ovim potonjima. Grci, a još više Rimljani temeljito su izmijenili sredozemni krajolik, a jak utjecaj čovjek na njega može se pratiti i tisućljećima unatrag.⁴ Činjenica da ga je čovjek oblikovao ništa nije umanjila njegovu iznimnu privlačnost.⁵ Na intenzivno mijenjanje krajolika u doba antike nadovezalo se razdoblje srednjeg vijeka kada u cijeloj Europi kada seljaci intenzivno mijenjaju krajolik oko sebe stvarajući promjene koje se osjećaju sve do današnjeg dana.⁶

Geološki Sredozemlje je, uslijed nalijeganja ploča Afrike i Europe, "mlado" i još vrlo živo područje, sklono relativno brzim i iznenadnim promjenama.⁷ Za tako nastao reljef Sredozemlja karakteristične su velike planine, nekoliko nizina, rijetki brežuljci i prostrane visoravni.⁸ Tako raznoliki reljef stvara i velike razlike u klimi na malome području.⁹

Prekretnicu u oblikovanju krajolika istraživanog područja Hrvatske predstavlja kraj zadnjeg ledenog doba, oko 10.000 godina pr. Kr. Tada se oblikuju linije jadranske obale, reljef, kopnene vode, zemljišta i šumske zajednice.¹⁰ Njega obilježava funkcionalna povezanost sredozemnog, submediteranskog i dinarskog, planinskog, kraškog prostora. Radi se tako o području koje ima dvojno obilježje.¹¹ To se posebno odnosi na Dalmaciju koju obilježava podjela na primorje (primorsko-sredozemni prostor, eumediteran) i Zagoru (zagorsko-sredozemni prostor, submediteran). Pri tome ona je manje izražena na području sjeverozapadno od Krke zbog tamošnjeg nižeg gorja.¹²

Sredozemni prostor Hrvatske je izrazito kraški prostor koji se pruža u smjeru sjeverozapad, jugoistok. On, kao rezultat zadnje faze stvaranja europskih planina, obiluje vapnenačkim

² Nadmorska visina određuje vrstu klime. Planinski grebeni sprečavaju prodiranje zračnih masa i vjetrova u određenom smjeru. Planinske padine okrenute suncu pogodnije su za čovjekov život. Visoke planine utječu na jačinu vjetrova. Reljef utječe na raspored vegetacije, kvalitetu tla, probleme u njegovoj obradi i eroziju. U kotlinama su česte magle. Mate Matas, *Geografski pristup okolišu*, Petrinja 2001., (dalje Matas, *Geografski pristup*), 110 - 111.

³ Matas, *Geografski pristup*, 19 - 20.

⁴ Degradacija krajolika na Sredozemlju doduše može biti vrlo stara ali i ne mora. "Tek" od prije oko 14000 godina čovjek je počeo jače utjecati na krajolik. Taj utjecaj postaje drastičan s Grcima i Rimljanima koje podižu nasade i polja gdje god mogu. J. R. McNeill, *The mountains of the mediterranean world*, Cambridge UK, 1992. (dalje McNeill, *The mountains*), 19, 69, 72.; Nikola Visković, *Stablo i čovjek, prilog kulturnoj botanici*, Zagreb 2001., (dalje Visković, *Stablo i čovjek*), 96.

⁵ McNeill, *The mountains*, 1.

⁶ W. H. H. Green, *Medieval civilization in western Europe*, London - Southampton, 1971. (dalje Green, *Medieval civilization*), 1, 53.

⁷ Robert Delort, François Walter, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb 2002, (dalje Delort, Walter, *Povijest*), 109.

⁸ Braudel, "Mediteran i mediteranski svijet", *Naše teme*, br. 5, Zagreb, 1989. (dalje Braudel, "Mediteran"), 979.

⁹ P. Halstead, "Traditional and ancient rural economy in mediterranean Europe: Plus ça change?", *Journal of Hellenic studies*, br. 107, 1987. (dalje Halstead, "Traditional and ancient"), 78.

¹⁰ Potapanjem krških oblika nastao je obalni reljef početkom holocena (aluvija). Damir Magaš, *Osnove geografije Hrvatske*, Zadar, 1998. (dalje Magaš, *Osnove geografije*), 16, 71.

¹¹ *Južno hrvatsko primorje*, Zagreb 1974., (dalje *Južno hrvatsko primorje*), 5; Magaš, *Osnove geografije*, 25.

¹² *Južno hrvatsko primorje*, 11.; Magaš, *Osnove geografije*, 68, 69.

grebenima i udubljenjima među njima, a ima i izrazito razvedenu obalu.¹³ Radi se često o surovom krajoliku.¹⁴ Tu planine dosežu visinu i veću od 1500 metara.¹⁵ One oštro dijele obalu od zaleđa. Zbog toga je karakter hrvatskih zemalja pretežno kontinentalan.¹⁶ Ove činjenice su velikim dijelom odredile povijest ranosrednjovjekovne Hrvatske.¹⁷

Odvojenost uskog primorskog pojasa od zaleđa visokim planinama posebno je karakteristična za sjeverno hrvatsko primorje.¹⁸ Stanje nije puno bolje ni dalje prema jugu. Veće se ravnice uz obalu tu pojavljuju samo oko Zadra (Sjevernodalmatinska nizina) i Splita uz povremenu pojavu manjih ravnica.¹⁹ Posebno se od ostatka hrvatskog primorja razlikuje zemljište zadarskog područja s širokim i otvorenim kopnenim pojasom koji je uz obalu ravan i valovit.²⁰ Krške zaravni česte su u sjeverozapadnoj Dalmaciji u porječju Krke i Čikole i u porječju Cetine u središnjoj Dalmaciji. Šibensko je područje sličnije sjevernoj nego središnjoj Dalmaciji.²¹ Reljef Dalmacije uglavnom je između 500 i 1000 m nadmorske visine.²²

Područje Dalmacije (i Kvarnera) predstavlja područje tipičnog sredozemnog krajolika i reljefa. U nedostatku odgovarajuće domaće literature to predstavlja prednost jer se, uz dužan oprez, mogu na naše područje primijeniti brojni rezultati stranih znanstvenika nastali istraživanjima drugih sredozemnih područja.

Kada se govori o dvojnosti područja hrvatskog primorja, u izvorima primorje i Zagora nisu ravnopravno zastupljeni. Premda je utvrđivanje točnih lokacija pojedinih srednjovjekovnih posjeda često vrlo teško pa i nemoguće, velika većina tretiranih u ovome radu nalazi se upravo u onom uskom primorskom pojasu. Iznimku predstavlja u većoj mjeri samo zadarsko područje zbog njegove otvorenosti prema obali pa to nije toliko prikaz submediterana koliko rezultat dubljeg prodora eumediterana u unutrašnjost.

Raznoliki, brdovit, kraški reljef snažno je utjecao i na političku organizaciju ljudi na ovim područjima od davnina potičući politički partikularizam.²³ Već sam smjer reljefa mogao je na neku manju lokalnu zajednicu imati odlučujuće djelovanje.²⁴

¹³ Matas, *Geografski pristup*, 117; Takav složen sustav uzvisina i udolina naziva se alpski sustav reljefa. John Wilkes, *Iliri*, Split, 2001. (dalje Wilkes, *Iliri*), 27; Posebno je za niže kraško područje karakterističan sustav suhih dolina, većih uvala i nebrojnih ponikvi. Magaš, *Osnove geografije*, 65.

¹⁴ U opisu prolaza križarske vojske kroz Hrvatsku 1096. ona se opisuje kao pusta, neprohodna i brdovita. Jaroslav Šidak, *Historijska čitanka za hrvatska povijest*, Zagreb, 1952. (Šidak, *Historijska čitanka*), 32.; Dinarsko je područje jedno od najnepristupačnijih u Europi. Wilkes, *Iliri*, 35.

¹⁵ Magaš, *Osnove geografije*, 63.

¹⁶ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, Zagreb, 1925., (dalje Šišić, *Povijest Hrvata*) 43, 44.

¹⁷ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995. (dalje Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*), 36.

¹⁸ *Sjeverno hrvatsko primorje*, Zagreb 1975. (dalje *Sjeverno hrvatsko primorje*), 5, 6.

¹⁹ Wilkes, *Iliri*, 29, 30; *Južno hrvatsko primorje*, 10.

²⁰ *Južno hrvatsko primorje*, 96, 97.

²¹ *Južno hrvatsko primorje*, 116.

²² Reljef Dalmacije obilježavaju gorske visoravni i zatvorena kraška polja. Planinski niz Dinare s Kamešnicom i Zavelimom prirodna je granica prema sredozemnom prostoru, no već kraško-planinski niz Biokovo-Rilić razdvaja "pravi" primorsko-mediteranski i zagorsko-mediteranski prostor. Magaš, *Osnove geografije*, 64, 67, 68.

²³ Wilkes, *Iliri*, 35, 239.

²⁴ Tako Juraj Marušić posebno ističe "otvorenost" poljičkog područja prema Splitu zbog hrbata planina koje idu usporedo s morskom obalom koji omogućava jaki gospodarski utjecaj Splita. Juraj Marušić, *Sumpetarski kartular i poljička seljačka republika*, Zadar, 1998. (dalje Marušić, *Sumpetarski kartular*), 117.

Podatke o krajoliku i reljefu u ovome radu zahvaljujem u prvom redu “pravnoj” ulozi ovih činitelja. Elementi krajolika imaju glavnu ulogu u označavanju granica posjeda u srednjovjekovnim ispravama.²⁵ Takvu ulogu imao je krajolik od početka doseljavanja Hrvata pa i prije.²⁶

Planine, brda, brežuljci

Već prethodno izlaganje ukazalo je na važnost planina, brda i brežuljaka u krajoliku Sredozemlja i naše obale. Braudel jednostavno definira Sredozemlje kao more okruženo planinama. One su “skelet” Sredozemlja izgrađen od vapnenca morskog podrijetla.²⁷

Sredozemlje i njegove planine poseban su ekološki sustav.²⁸ One raspolažu raznolikim resursima. Na njima je moguće uzgajati žitarice kao i razne voćarske i povrtlarske kulture. Na sredozemnim planinama je razvijeno je i stočarstvo. Bogate su šumom kao i izvorima vode. Nude i sigurnost. Tako su i počeci života ljudi na Sredozemlju nalaze u planinama, a ne u malaričnim nizinama.²⁹

Planine su na Sredozemlju “tvornice” ljudi. Njihovi su prirodni resursi raznovrsni ali ograničeni. Na njima brzo dolazi do postizanja optimalnog broja stanovnika i prenaseljenosti što potiče iseljavanje. Planina je osjetljiva kako na višak stanovništva tako i na njegov manjak.³⁰

Na planine se nadovezuju podbrežja, visoravni i prigorja koja žive bitno različitim životom od “prave” planine. Upravo na visinama između 200 i 400 metara nadmorske visine nalaze se najpovoljnija sredozemna staništa.³¹

Sredozemne su planine zatvorene pred društvenim promjenama pa tako i pred prodiranjem feudalizma. To ne mijenja ni činjenica da kroz njih prolaze brojni važni putovi.³²

Dinarske planine predstavljaju zastrašujuću prepreku, no one upravo na području Hrvatske u najmanjoj mjeri pokazuju takvu svoju narav. One su tu najniže i najuže. U odgovarajućim društvenim okolnostima planina na našem području mogu predstavljati ne prepreku već mjesto povezivanja.³³

U istraživanoj građi koja se odnosi na neživu prirodu podaci se o planinama, brdima i brežuljcima pojavljuju u 26, 97% istraživanih isprava. Uzimajući u obzir sve hrvatske ranosrednjovjekovne isprave koje donose podatke o ekološkoj problematici taj je postotak

²⁵ Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije 12. st.*, Zagreb 1894. (Rački, *Nutarnje stanje*), 203, 204.

²⁶ Po doseljenju pojedine krvno povezane zajednice Hrvata zauzimaju određeno područje koje je po svojim prirodnim obilježjima odvojeno od ostalih. Marušić, *Sumpetarski kartular*, 114.

²⁷ Braudel, “Mediteran”, 979, 980; McNeill, *The mountains*, 12;

²⁸ McNeill, *The mountains*, 6.

²⁹ Braudel, “Mediteran”, 983, 993, 1000; McNeill, *The mountains*, 14, 91; Marin Knezović, “Šuma i šumsko drveće u hrvatskim ranosrednjovjekovnim ispravama - činitelj koji nedostaje”, *Ekonomika i ekohistorija, Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Br. 4, Zagreb - Samobor, 2008. (dalje Knezović, “Šuma i šumsko drveće”), 54, 58.

³⁰ Braudel, “Mediteran”, 992, 999; McNeill, *The mountains*, 6.

³¹ Braudel, “Mediteran”, 1001, 1003.

³² Braudel, “Mediteran”, 986, 989, 991.

³³ Wilkes, *Iliri*, 34, 35; Matas, *Geografski pristup*, 114; U slučajevim prevage stočarstva u gospodarstvu određenog područja planina svojim pašnjacima okuplja zajednicu. *Južno hrvatsko primorje*, 11;

12, 57%. S obzirom na njihovu važnost u oblikovanju krajolika i određivanju granica posjeda to je prilično malo. Od viših oblika reljefa brdo i planina se javljaju među ispravama u ovoj kategoriji u 79, 12% isprava, a brežuljak u 33, 33% isprava. Mali udio brežuljaka je razumljiv jer je brežuljaka općenito malo u sredozemnom krajoliku. Uzimajući u obzir sve isprave koje sam tretirao u ovom radu ti su udjeli za brdo i planinu 9, 95%, a za brežuljak samo 4, 19%. Udio brežuljaka bio bi veći da sam u ovu skupinu unio i spominjanje brda u deminutivu. Problem je i u tome što se latinski termini ne poklapaju s današnjim terminima pa se pod nazivom "mons" često krije i brežuljak i brdo i planina.

Udjeli isprava s podacima o planinama, brdima i brežuljcima po pojedinima regijama izgleda ovako:

Tabela 1.

Kvarner	Sjeverna Dalmacija	Srednja Dalmacija	Južna Dalmacija
12%	48%	40%	

Najviše je isprava s podacima ove vrste je iz sjeverne Dalmacije, a potom iz srednje Dalmacije. To razmjerno odgovara podjeli svih isprava s podacima o okolišu (Kvarner 4,18%, Sjeverna Dalmacija 51,31%, Srednja Dalmacija 42,41%, Južna Dalmacija 2,10%). Više od svoga udjela, uzevši u obzir sve isprave s podacima o okolišu, ima područje Kvarnera dok ove vrste podataka s područje južne Dalmacije uopće nema. Podaci o brežuljcima se pojavljuju samo za područje sjeverne i srednje Dalmacije i među njima su gotovo ravnomjerno raspoređeni (podaci o brežuljcima u sjevernoj Dalmaciji neznatno su učestaliji).

Isprave s podacima ove vrste vremenski su ovako raspoređene:

Tabela 2.

IX. stoljeće	X. stoljeće	XI. stoljeće
4%		96%

Dakle za podatke o planinama, brdima i brežuljcima vremenska skučenost vrijedi i više nego za prosjek podataka o okolišu u istraživanim ispravama (95,29%). To je još više izraženo kada se uzme u obzir da čak 88% od ovih isprava datirano u drugu polovicu 11. st.

Uzimajući u obzir isprave s ovim vrstama podataka oni se pojavljuju vezano s ovim pojmovima iz nežive prirode:

Tabela 3.

POJMOVI	BROJ ISPRAVA	POJMOVI	BROJ ISPRAVA	POJMOVI	BROJ ISPRAVA
kamen (stijena, litica)	6	more	9	izvor	3
dolina (uvala)	11	otok	4	kanal	1
jarak	1	voda	2	ribarska pošta	1
obala	4	potok	4	jezero	1
rijeka	2	mlin	1	bujica	1
uvala	1	bunar	4		

Vrlo su česti pojmovi vezani za doline (uvale) koje su prirodno komplementarne s uzvišicama. Posebno česti i pojmovi vezani za more i morsku obalu (obala, uvala, more, otok, kanal, ribarska pošta). To odgovara doživljaju Sredozemlja kao spoja mora i planine. Posebno je zanimljivo učestalo spominjanje pojmova vezanih za slatku vodu (rijeka, voda, potok, mlin, bunar, izvor, jezero, bujica) i brda, planina i brežuljaka. To je vjerojatno vezano uz ulogu brda i planina u akumuliranju pitke vode.³⁴ Spominjanje kamena i različitih kamenih oblika odraze je specifične građe sredozemnih planina.

U istim ispravama s podacima o planinama, brdima i brežuljcima pojavljuju se i podaci o živom svijetu pa tako i o različitim biljnim vrstama, o čemu svjedoči donja tabela:

Tabela 4.

POJMOVI	BROJ ISPRAVA	POJMOVI	BROJ ISPRAVA
zemlja (polje)	16	vrt	1
vinograd	5	jabuka (voće)	1
šuma (drvo)	4	maslina	1
pašnjak (livada)	3	ječam	1

Najviše se puta jednostavno govori o zemlji pod čime se obično podrazumijeva neka vrsta obrađene površine ali o na njoj zasađenom bilju možemo samo pretpostavljati. Puno je određeniji pojam vinograd. Očekivano spominje se i šuma ali ne i u očekivanoj mjeri. To isto vrijedi i za pašnjake (livade). Naravno, ne tvrdim kako su sve spomenute biljne vrste na nekoj vrsti planine, brda ili brežuljka ali u svakom slučaju oni nikada nisu daleko i utječu na okoliš u kojem biljne vrste uspijevaju.

Podataka o biljnom svijetu u istim ispravama s planinama, brdima i brežuljcima imamo malo. Ovo još više vrijedi za životinjski svijet. Tako se samo po jedanput spominju životinje općenito, riba, ovca i krava.

Brda i ostale uzvisine najčešće su oznake koje označavaju od kuda i do kuda se neki posjed pruža. Tako se posjed sv. Jurja Putaljskog pruža od stijene planine.³⁵ Slično vrijedi i za Pincijevu darovnicu sv. Mihovilu u Solinu gdje granica počinje od rebra planine.³⁶ Planina se pojavljuje kao granica i u darovnici samostanu sv. Tome u Biogradu zemljišta Rasohatice Krešimira IV.³⁷ Do planine i ne dalje proteže se i zemlja u Tokinji koju Krešimir IV poklanja samostanu sv. Marije u Zadru.³⁸ U slučaju stjecanja zemlje Platona i Ivana brdom se određuje njen smještaj.³⁹ Podnožje planine predstavlja granicu i posjeda Polje kada ga Petar Crni s

³⁴ Drago Roksandić, *Triplex confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500. - 1800.*, Zagreb 2003. (dalje Roksandić, *Triplex confinium*), 57 - 58.

³⁵ ...a rupe montis... , M. Kostrenčić, J. Stipišić, M. Šamšalović, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 1, Zagreb, 1967. (dalje *Diplomatički zbornik I*), br. 3, str. 5.; ...a rupibus montis... , *Diplomatički zbornik I*, br. 110, str. 141.

³⁶ ...a coste, quae ad mare protenditur... , *Diplomatički zbornik I*, br. 35, str. 52.

³⁷ ...a monte Tini... usque ad predictum montem Tini., *Diplomatički zbornik I*, br. 68, str. 97.

³⁸ ...ad supereminetentem montem... , *Diplomatički zbornik I*, br. 77, str. 105.

³⁹ ...sub monte sanctorum Cosme et Damiani... , *Diplomatički zbornik I*, br. 116, str. 152.

ženom Anom poklanja samostanu sv. Petra u Selu.⁴⁰ Dva brežuljka određuju granice darovane doline u Diklu.⁴¹ Brežuljak je granica kada djed Hrvata, Ivan prodaje samostanu sv. Krševana posjed u Čepiriljanu.⁴² Kada govori o područjima Meirana i Service kartular njihove granice također određuje brežuljcima.⁴³

Znakovito je da se brda, planine i brežuljci u ovim ispravama izgleda ne spominju kao dijelovi posjeda nego samo kao orijentiri. Isto tako ne spominje se i da je netko drugi njihov vlasnik. Možda su u ovom razdoblju oni velikim dijelom još javno dobro. Oni su često gospodarski i manje privlačni. Darovnica za Diklo tako govori o kamenitim brežuljcima (duos petrosos colles)⁴⁴, a posjedu u Čepiriljanima granica je pusti brežuljak (collina deserti).⁴⁵ Kao što smo već spomenuli gdje je planina tu je i kamenje odnosno stijena preko koje posjed dalje ne ide.⁴⁶ Kamenitost i neplodnost sredozemnih brda, planina i brežuljaka vezana je uz dugotrajno iskorištavanje njihovih površina što je dovelo do erozije njihova zemljišta koje se sliježe u doline.⁴⁷ Lijep je primjer za ovo slučaj iz Dikla gdje se plodna dolina nalazi ispod dva već spomenuta kamenita brežuljka. Prema tome manje plodna i neplodna područja su i manje privlačna za stjecanje. U tome dijelom treba tražiti i razlog prilično rijetkog spominjanja brda, planina i brežuljaka. Premda su oni sveprisutni oni su od male ili nikakve "koristi".

Ovakav odnos prema terenima na uzvisinama nije uvijek slučaj i oni su u nizu slučajeva i dijelovi posjeda. O tome saznajemo indirektno kada se granica posjeda kreće preko samog brda. Tako granica posjeda samostana sv. Krševana na Pašmanu ide do vrha brda.⁴⁸ U ispravi o osnutku samostana sv. Petra na Rabu spominje se također granica koja ide vrhovima brda.⁴⁹ O posjedima na uzvisinama govori se i izravno. U oporuci splitskog nadbiskupa Pavla ostavlja se i zemlja na brdašcu (et la terra del monticello).⁵⁰ Krešimir IV poklanja samostanu sv. Ivana u Biogradu i pašnjake na brdima otoka Žirja (pascuis in valle aut montibus).⁵¹ Kada braća Zovina, Desimir, Petar Gromela i Slavic poklanjaju samostanu sv. Krševana posjed u Obrovcu oni poklanjaju zemlje kako u dolinama tako i na brežuljcima (tam in collibus quam in vallibus).⁵² Petar Crni kada poklanja posjed samostanu sv. Petra u Selu poklanja kako doline tako i brdo (mons sive valis).⁵³ Dio posjeda crkve sv. Marije na Rabu su i jedno brdašce i dva brda.⁵⁴ Na uzvisinama je moglo biti odličnih terena za ispašu ali, usprkos

⁴⁰ ...usque ad pede montis..., *Diplomatički zbornik I*, br. 142, str. 184.

⁴¹ Est in eodem loco vallis infra duos petrosos colles., *Diplomatički zbornik I*, br. 79, str. 107.

⁴² ...ab australi colina deserti..., *Diplomatički zbornik I*, br. 86, str. 120.

⁴³ ...et a colle aquilonis tensa usque ad alium collem meridei..., ...usque ad collem..., *Diplomatički zbornik I*, br. 116, str. 149.

⁴⁴ *Diplomatički zbornik I*, br. 79, str. 107.

⁴⁵ *Diplomatički zbornik I*, br. 86, str. 120.

⁴⁶ *Diplomatički zbornik I*, br. 3, str. 5; br. 35, str. 32; br. 110, str. 141; br. 136, str. 173.

⁴⁷ Colin Renfrew, Paul Bahna, *Archeology - theories, methods and practice*, London 2000., (dalje Renfrew, Bahna, *Archeology*), 237.

⁴⁸ ...usque ad moncium summitates. *Diplomatički zbornik I*, br. 79, str. 108.; ...quod est in sumitate moncium... *Diplomatički zbornik I*, br. 166, str. 207.

⁴⁹ ...a capite macerie a monte..., ...et ascendendo per montis verticem..., *Diplomatički zbornik I*, br. 36, str. 85.

⁵⁰ *Diplomatički zbornik I*, br. 41, str. 59.

⁵¹ *Diplomatički zbornik I*, br. 64, str. 90.

⁵² *Diplomatički zbornik I*, br. 93, str. 127.

⁵³ *Diplomatički zbornik I*, br. 136, str. 172 - 173.

⁵⁴ ...munticellum quem tenet Gualgi..., ... montem totum qui dicitur Sciro..., ...totum montem qui dicitur Plagini..., *Diplomatički zbornik I*, br. 144, str. 185.

eroziji, i plodnog zemljišta. Plodni brežuljci znaju zadržati svoje dragocjeno zemljište usprkos stoljetnom iskorištavanju.⁵⁵

Uzvisine su pogodno mjesto i za naseljavanje. Strmi vrh brda je privlačno mjesto za naseljavanje redovnika na Pašmanu i upravo to obilježje postaje i sastavni dio naziva samostana.⁵⁶ Petar Crni gradi selo za svoje robove na brdašcu. Razlog za gradnju naselja na obroncima i brdašcima je i nastojanje da se od uništavanja poštedi plodna zemlja u nižim predjelima. Tako je važno obilježje brdašca na kojem gradi Petar Crni selo i blizina stijene.⁵⁷

Uz nastojanje da se sačuva plodna zemlja razlog za podizanje naselja na uzvisini je i potreba lakše obrane od napadača. Važan razlog za podizanje naselja na povišenom mjestu je i zaštita od poplava.⁵⁸ Usprkos tome naselja su bliže plodnom zemljištu u podnožjima brda i planina. Tako su župe rapske biskupije pod planinom.⁵⁹ Sela splitske crkve nalaze se pod planinom Mosorom.⁶⁰

Stvar je drugačija kada ista isprava govori o "castrama" (ako prihvatimo da se prvenstveno radi o utvrdama). One su smještene oko brda i pod brdima Dubrave ali i na brdima.⁶¹ Planine, brda i brežuljci su mjesta koja pružaju utočište pred neprijateljima. Ljetopis popa Dukljanina je pun takvih primjera. Kršćani kada bježe pred poganima sklanjaju se po planinskim visovima i tu grade utvrde. Isto će postupiti i Latini kada ih napadnu Saraceni.⁶² Istoj taktici pribjeći će i kasniji slavenski vladari kada ih napadne nadmoćni neprijatelj.⁶³ Toj drevnoj praksi pribjegava se od prapovijesti čemu su služila i ograđena utočišta na brdima.⁶⁴

* * *

Uloga planina pa i brda i brežuljaka u sredozemnim civilizacijama je nemjerljiva. Usprkos tome u hrvatskim ranosrednjovjekovnim ispravama se spominju prilično rijetko. Uzroke toga treba prvenstveno tražiti u vrednovanju ovih obilježja reljefa u srednjovjekovna čovjeka.

⁵⁵ Lijep je za to plodno brdašce Mons Grassus ili Mutogras ili Tusta kosa koje se spominje u kartularu samostana sv. Petra u Selu, o kojega plodnosti svjedoči i sam toponim. Viktor Novak, Petar Skok, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952., (dalje Novak, Skok, *Supetarski kartular*), 47.

⁵⁶ ...de sanctis Cosme et Damiano de Monte... , *Diplomatički zbornik I*, br. 89, str. 122, ...ecclesiam sanctorum Cosme et Damiani de Monte... que sita est in acuto vertice cuiusdem monticuli... *Diplomatički zbornik I*, br. 113, str. 145.

⁵⁷ ...monticellum que prope petra situm est... , *Diplomatički zbornik I*, br. 136, str. 173, ...in nominato monticellum... vicum constuere nostris famulis. *Diplomatički zbornik I*, br. 136, str. 174.

⁵⁸ Lewis Mumford, *Grad u historiji, Njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegov izgled*, Zagreb 1988. (dalje Mumford, *Grad u historiji*), 10; Knezović: "Voda", 38.

⁵⁹ ...suas parochias sue iuppam, que fuit sub alpihus. *Diplomatički zbornik I*, br. 91, str. 124.

⁶⁰ ...presertim villarum... que posite sunt infra montes Massari. *Diplomatički zbornik I*, br. 125, str. 160.

⁶¹ ...castris... qui site sunt circha montes, in montibus et sub montibus Dubrave. *Diplomatički zbornik I*, br. 125, str. 160

⁶² ...congregantes se caeperunt super cacumina montium fugere ac fortia loca, castella et aedificia poterunt construere... , Latini autem fugientes montana petebant quo Sclavi habitabant. Epidauri civitatis, qui per silvas et montana menebant. V. Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb 1950. (dalje Mošin, *Ljetopis*), 46, 47, 70.

⁶³ Rex vero... secessit humiliter et ascendit in montem, qui Obliquus dicitur, cum omni gente sua... Rex autem cum suis per montana et per silvas huc fugiens latitabat. Mošin, *Ljetopis*, 78, 79, 103.

⁶⁴ O takvom jednom utočištu možda svjedoči suhozid (maceria) koji se spominje u ispravi o osnutaku samostana sv. Petra na Rabu , a koji se nalazi na brdu (a capite macerie a monte), *Diplomatički zbornik I*, br. 63, str. 85.

Kako se priroda ocjenjuje prvenstveno po principu "korisnosti" u njemu uzvisine s relativno malo plodnog zemljišta loše prolaze. Ti podaci su isto tako uglavnom prostorno ograničeni na sjevernu i srednju Dalmaciju i vremenski na drugu polovicu 11. st. pa i to ograničava našu sliku uloge uzvisina u ranosrednjovjekovnom hrvatskom okolišu. Još je lošija situacija s podacima o biljnom i životinjskom svijetu na njima i u njihovoj blizini.

Uzvisine su prvenstveno granice ali ipak i povremeno privlačne plodne površine. Na njima se ljudi naseljavaju kako zbog lakše obrane tako i zbog čuvanja plodnijih područja za potrebe poljodjelstva.

Summary

Mountains, hills and hillocks that are discussed in the Croatian early medieval documents belong to the relief characteristic of the Mediterranean. Despite their importance in the landscape and everyday life of medieval man they are in the Croatian early medieval documents rarely occur. When it occurs then the most frequent property boundary markers near the sea or fresh water. The reason may be the relative uselessness of mountains, hills and hillocks for the early medieval men because they are often barren and stony.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecobistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Volumen VI. / Broj 6
Zagreb - Samobor 2010.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/61-20-148, fax: +385/1/61-56-879

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Međunarodni istraživački projekti: "Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu" (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - "Hrvatska riječna višegraničja" (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Urednici / Editors-in-chief:

Hrvoje Petrić, Drago Roksandić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Močanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silviije Jerčinović (Križevci, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Prijelom / Layout:

Meridijani, Alan Čaplar

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2010.

Na naslovnici / Cover:

Vrh Kalnika Vranilac / Vranilac, Peak on Kalnik Hills
foto / photo: Alan Čaplar

Adresa uredništva / Mailing adress:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije
